

Elmə həsr edilmiş ömür

Tanınmış tədqiqatçı, coğrafiyaçı alim Şahvələd Xəlilov 1939-cu ildə Gürcüstan Respublikasının qədim Borçalı mahalının Qarabulaq kəndində anadan olmuşdur. 1957-ci ildə Qardabani rayonunda orta məktəbini bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin geoloji coğrafiya fakültəsinin coğrafiya bölməsinə daxil olmuşdur. ADU-nu fərqlənmə diplomu ilə başa vurduqdan sonra müstəsna hal kimi, 1962-ci ildə Azərbaycan MEA Coğrafiya İnstitutuna işə göndərilmişdir. O vaxtdan bəri gənc Şahvələdin ömür coğrafiyası AMEA Coğrafiya İnstitutunun taleyi ilə bağlı oldu. Elmə hədsiz məhəbbəti və güclü marağı Şahvələd müəllimi Coğrafiya elminin elmi-nəzəri sirləri və mürəkkəb qanunları daha dərinlən düşündürməyə başladı. Onun elmə olan dərin həvəsi ömür coğrafiyasının elmi yaradıcılıq salnaməsində öz bəhrəsini verdi. Xüsusilə aspirantlıq illərində Şahvələd müəllimin elmi təfəkküründə, elmi-nəzəri metodoloji yanaşmalarında elmin perspektiv problemləri haqqında, yaradıcılıq təcrübəsində güclü dönüş yarandı.

Hələ çox gənc olan Şahvələd müəllimin su sferasını öyrənən hidrologiya elminin sirlərinə yiyələnməsində ilk dəfə işlədiyi "Hidrologiya" şöbəsinin güclü kollektivinin də mühüm rolu olmuşdur. Sistemli olaraq çöl tədqiqatlarının aparılmasında, çöl müşahidələrinin metodoloji normativ qaydaları, həmçinin tədqiqat metod və prinsiplərinə uyğunlaşma, adi çöl qeydlərinin aparılması təcrübəsini Şahvələd müəllim bilavasitə onlardan öyrənmişdir.

1969-cu ildə Şahvələd müəllim keçmiş sovetlər məkanında həcmi-nə görə seçilən "Mingəçevir su anbarının lillənməsi" mövzusunda "Namizədlik" dissertasiyasını müdafiə etdi, 1996-cı ildə isə Azərbaycanda "Böyük su anbarlarının ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirinin əsas ekocoğrafi problemləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını tamamladı. Bununla da Şahvələd müəllim müstəqil ömür coğrafiyasının elmi-fəlsəfi nəzəriyyəsinin təməlini daha da dərinləşdirdi.

Tədqiqatçı alimin əsas elmi fəaliyyət mövzusu əsasını Azərbaycanda bilavasitə su anbarlarının və göllərinin hidrologiya xüsusiyyətləri, su anbarlarının çirklənməsi, lillənməsi və sahil landşaftlarının dinamikası, su təsərrüfatı üzrə Dövlət layihə tədbirlərinin, o cümlədən su anbarlarının ətraf ekoloji mühitə təsiri problemlərinin tədqiqi olmuşdur. Şahvələd müəllim öz tədqiqatlarında həmişə su obyektlərinin mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadəsi problemlərinin həllinə də yeni təbiiq metodların işlənilməsinə xüsusilə geniş fikir vermişdir.

İlk dəfə olaraq Şahvələd müəllim Azərbaycanda bütünlüklə su anbarlarını coğrafi aspektlərinə, yaratdığı ekocoğrafi problemlərinə görə təsnifləşdirmişdir. Azərbaycanda yeni su anbarlarının coğrafi yerləşdirilməsinin əsas ekoloji-coğrafi prinsiplərini, o cümlədən onların elmi-texniki layihə və xəritələrini o işləyib hazırlamışdır. Hətta onların ətraf mühitə vurduğu ziyanın kəmiyyət və keyfiyyət təsirini, o cümlədən mövcud su anbarlarının lillənməsi, sahillərin dinamikasının coğrafi proqnozunu vermişdir. Beləliklə, Şahvələd müəllimin bir mütəxəssis kimi, Azərbaycanda su anbarlarının ekoloji coğrafiyası haqqında verdiyi kompleks proqnozları və təklifləri həmişə o

dövrdəki Azərbaycan Su Təsərrüfatı Nazirliyi və müvafiq ekoloji qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və tətbiq üçün qəbul olunmuşdur.

Bunların nəticəsi olaraq Azərbaycanın iri su anbarları və onların kompleks ekoloji problemlərinə həsr etdiyi (2003-cü ildə) kitabında su anbarlarının çox yığcam formada coğrafiyasını verməsi çox təqdirəlayiq oldu. Kitabda onların kompleks coğrafi kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin işlənilməsi elmdə yenilik kimi qarşılandı. Monoqrafiyanın ən mühüm elmi keyfiyyətləri və dəyərləri müəllimin indiyə qədərki Azərbaycanda su anbarlarına dair coğrafi problemlərin və mövcud tədqiqatları nəticələrinin qruplaşdırılması olmuşdur. Daha doğrusu Şahvələd müəllim özlüyündə ilk dəfə Azərbaycanda müasir su anbarlarının ekoloji-coğrafi problemlərini olduqca lakonik və yüksək elmi səviyyədə tədqiq etmişdir. Həmçinin, onların ekocoğrafi problemlərinə dair yeni elmi fikir və ideyalar mühüm elmi nəticələrdir. Bu yanaşmalar elmi tədqiqatlarda müqayisə metodu kimi olduqca vacibdir. Biz vətənimizin paleocoğrafi keçmişini bilməliyik ki, yaşadığımız təbiətin sonrakı coğrafi hadisələrinə dair daha mükməll elmi-təcrübi reallıqlara hazır olmaq üçün.

Bu tədqiqatlara görə Azərbaycanın ən mühüm aqro həyatı əhəmiyyəti olan su anbarlarının, xüsusilə ən iri Mingəçevir, Ağstafaçay, Şəmki, Yenikənd, Ceyranbatan, Xudafərinin və s. ekocoğrafiyası və sahil dinamikası haqqında yeni kompleks elmi məlumatların verilməsi mühüm yer tutur. Coğrafi cəhətdən böyük su anbarlarının kompleks ekocoğrafi problemləri və koordinatları bəlli olduqda onların mövcud problemlərinin rekonstruksiyası, xüsusilə, sahillərin dinamikasına dair gələcək təhlükəsizliyini təmin etmək məsələsi asanlaşır. Eyni zamanda, həmin təhlükələrə qarşı dövlət səviyyəli elmi-təbiiq proqramların və aqro islahatların vaxtında işlənilməsi məsələsinə zəruriyyət yaranır. Bu, olduqca böyük şərtidir. Müəllif son monoqrafiyasında iri su anbarlarının hamısının bu tipli coğrafi göstəricilərini yüksək səviyyədə vermişdir. Şahvələd müəllimin 2006-cı ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycanın

Ekocoğrafi Problemləri" əsəri bu gün də Azərbaycanda müasir ekocoğrafi problemlər və onların həlli yollarının işlənilməsi haqqında fikirləri bir daha yenidən gündəmə gətirir.

Hazırda Azərbaycan ərazisində dövlət səviyyəsində lahiyələşdirilmiş 60-dan çox su anbarının hidrocoğrafi vəziyyətinin öyrənilməsi bilavasitə Şahvələd Xəlilovun adı ilə bağlıdır. Aqro istehsal sahəsində suvarma kanallarının, kollektor şəbəkəsinin ümumi həcmi, onlara texniki baxımsızlığı üzündən vaxtilə respublika ərazisinin 3%-ə qədərini su altında qalması fikri (ehtimalı) Şahvələd Xəlilova məxsusdur. Respublika ərazisində bəzən tələsik tikilən su qurğularının gələcəkdə hansı coğrafi fəsadların törətməsini çəkinmədən tədqiqatlarının yekununda həmişə göstərir. Məsələn, o tədqiqatlarının birində qeyd edirdi ki, təkə su anbarlarının sahillərinin uçması nəticəsində vaxtında 3 min hektardan çox torpaq sahələrinin su altında qalması cəmiyyətdə həyəcan təbili kimi qarşılanmışdır. Bunun 94%-i, yəni 2500 hektarı təkə Mingəçevir gölünün payına düşmüşdür. Bunun nəticəsində təbii olaraq su anbarlarında çirklənmə və lillənmə dərəcəsi getdikcə çoxalır. Bunların müəyyən olunması isə şübhəsiz mühüm sosial-təsərrüfat əhəmiyyəti olan su tutumlarında əvvəlcədən təhlükəsizliyi təmin olundu.

Görkəmli tədqiqatçı-alim, təbiətşünas, təbiətin keşiyində zəhmət çəkən, həssas-vətənpərvər insan Şahvələd müəllim az yaşadı. Lakin vətəni üçün, xüsusilə müasir coğrafiya elminin inkişafı üçün çox iş gördü. Şahvələd müəllim həm yaşadı və həm də xalqımız üçün yeni coğrafi fikir və ideyaları yaradıb yaşadı. Onun son illərdə əldə etdiyi elmi nailiyyətləri və konkret nəticələri Azərbaycanda coğrafi elminin elmi-metodoloji və konstruktiv uğurları idi. Onun coğrafiya elminə, təbiətşünaslıq, vətənpərvərlik mədəniyyətinə gətirdiyi elmi-metodoloji yeniliklər, onların iqtisadi-təcrübi dəyərləri həmişə Azərbaycan MEA-nın Rəyasət Heyətində coğrafiya elminin mühüm nəticələri kimi qəbul edilmiş və qiymətləndirilmişdir.

Şahvələd Xəlilovun apardığı çoxsaylı tədqiqatların nəticələrindən "Bakı-hidrologiya" İnstitutu, Yeni Azərbaycan DRES-in baş su-götürücü qurğusunun və onun tunelinin (1974), Xudafərin və Qız Qalası su anbarlarının (1979), Mingəçevir su anbarının rekonstruksiyası və HES tikintisinin (1982), İsmayilli rayonunda Girdimançay və Əyriçay üzərində su anbarlarının (1991-1992) və Baş Mil Kanalı üzərində HES və su anbarı (1994) layihələrinin tərtibində və su anbarlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi üzrə əldə etdiyi elmi nəticələri keçmiş Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının potensial su ehtiyatlarının kompleks istifadəsi və müha-

fizəsi üzrə yol xəritəsinin hazırlanmasında istifadə edilmişdir.

Ş.Xəlilov bir çox Beynəlxalq və Ümumittifaq simpozium və müşavirələrdə (Pedinq-İngiltərə, Helsinki, Moskva, Sankt-Peterburq, Novosibirsk, Tiflis, Minsk, Yakutsk, Velikiy Novqorod və s.) Azərbaycanın coğrafiya elminin kədr potensialını və onun uğurlarını layiqincə təmsil etmişdir. O, 100-dən artıq elmi əsərin, o cümlədən 5 monoqrafiyanın müəllifidir. Həmçinin, ASE-nin VI-X cildlərində Azərbaycanın çayları, gölləri və su anbarlarına aid 50-dən artıq məqalə çap etdirmişdir. Onun 12 elmi əsəri xarici ölkələrdə nəşr olunmuşdur.

20 il ərzində (1974-1993) daimi aparıcısı olduğu Azərbaycan televiziyanın ən çox sevilən verilişlərindən olan elmi-kütləvi "Səyahət" və "Sovet Azərbaycanına səyahət" (1981-1986) verilişləri coğrafi biliklərin yayılmasına, milli ekoloji mədəniyyətin yüksəlməsinə və təbiətə olan vətənpərvərlik münasibətlərinin düzgün istiqamətləndirilməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Ş.Xəlilov çox mühüm ictimai-siyasi qabiliyyəti və fəaliyyəti ilə də fərqlənmişdir. O, 1978-84-cü illərdə AMEA partiya komitəsinin katibi, Bakı Şəhər Sovetinin deputatı seçilmişdir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra da, o YAP Yasamal rayon təşkilatının əsas təşkilatçılarından biri olmuş və 1993-cü ildən 2001-ci ilədək rayon təşkilatı sədrinin birinci müavini olmuşdur. YAP-ın I (1999) və II qurultaylarında (2001) YAP siyasi şurasının üzvü seçilmişdir. Bundan başqa, Ş.Xəlilov Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Ekspert şurasının üzvü olmuşdur. O, 2000-ci ilin sonunda BDU-nun Humanitar məsələlər üzrə prorektoru və 1997-ci ildən coğrafiya fakültəsində ətraf mühitin mühafizəsi kafedrasının professoru işləmişdir. 2001-ci il iyunun 30-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir. Uzun müddət Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin hərtərəfli formalaşmasında, cəmiyyətin regionlaşmasında Şahvələd müəllimin çox böyük xidmətləri olmuşdur.

Şahvələd müəllimin coğrafiya elminin inkişafındakı xidmətləri və əziz xatirəsi bu gün də həmkarları, dostları və yaxınları tərəfindən yad edilir və hörmətlə xatırlanır.

Habil HAQVERDİYEV,
Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru.